

collège Ste Barbe à Gand, rue savaen. V d Borre sj (Eug. van de Borre, † 1920)⁴²; op de dekbladen voor- en achterin resp. de bewaarletter Q (Ruusbroecgenootschap) en het bewaarnummer N° 2 (op blauw achzijdig getand etiket van het St.-Barbaracollege te Gent).

LIT. – St. AXTERS, *De Zalige Heinrich Seuse in Nederlandse handschriften*, Heinrich Seuse. Studien zum 600. Todestag (1366-1966), ed. E. M. FILTHAUT, Köln, (1966), p. 350 (verkeerd bewaarnummer 33!); betr. f. 4r-41r. ID., *Bibliotheca Dominicana Neerlandica Manuscripta (1224-1500)*, Louvain, 1970, p. 188-189 (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 49); betr. f. 4r-41r.

GEESTELIJKE TRAKTATEN

Neerl. 9 (olim 16). RICHARD VAN ST.-VICTOR, *In Cantica Canticorum explicatio*, Middelnederlandse vertaling. – Lier, Sion, einde 15de - begin 16de eeuw.

INHOUD. – Dank zij de studie van Cl. Hap over de Middelnederlandse berijmingen van het Hooglied⁴³ is het mogelijk de in dit handschrift overgeleverde Middelnederlandse vertaling van de aan Richard van St.-Victor, can.a. († 1173) toegeschreven Latijnse prozacommentaar op het Hooglied te plaatsen in haar redactionele context. Het hier besproken manuscript bevat de Middelnederlandse verklaring met 41 hoofdstukken zonder een voorafgaande lijst van de titels (de meeste uitleggingen tellen 40 kapittels en zijn voorafgegaan door een lijst van de hoofdstukopschriften). De 41 titels zonder lijst worden tot dusver slechts aangetroffen in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 21962-63 en Gent, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 259; naar het l.g. parallelmanuscript werd reeds door L. Reypens op f. 2v verwezen⁴⁴. De kapittelverdeling van de commentaar t.o.v. de Hooglied - hoofdstukken c. q. - verzen is als volgt: Hoogl. 3, 1 = c. 1; 3, 2 = c. 2-3; 3, 3 = c. 4; 3, 4 = c. 5-7 (Dat seuende(!) capittel = c. 6); 3, 5 = c. 8; 3, 6 = c. 9; 3, 7 = c. 10; 3, 8 = c. 11; 3, 9-10 = c. 12; 3, 11 = c. 13; Hoogl. 4, 1 = c. 15(!) [= 14], c. 13(!) [= 15], c. 16; 4, 2 = c. 17-18; 4, 3 = c. 19-20; 4, 4 = c. 21-22; 4, 5 = c. 24; 4, 6 = c. 25; 4, 7 = c. 23 (in het handschrift evenwel in de numerieke volgorde: c. 23-25); 4, 9 = c. 27; 4, 10-11 = c. 28; 4, 12-14 = c. 29; 4, 15 = c. 30; 4, 16 = c. 31-32; Hoogl. 5, 1, r. 4 = c. 33; 5, 2-5 = c. 34; 5, 6-7 = c. 35; 5, 8-10 = c. 36; 5, 11-12 = c. 37; 5, 13-14 = c. 38; 5, 15 = c. [39]; 5, 16 = c. [40]; 5, 1, r. 1-3 = c. [41]⁴⁵. Er dient nog vermeld te worden dat de dekbladen, van eenzelfde 13de- à 14de-eeuwse hand, een Latijnse verklaring bevatten, resp. voorin van

⁴² R. MENDIZÁBAL, *Catalogus defunctorum in renata Societate Iesu ab a. 1814 ad a. 1970*, Romae, 1972, p. 275, nr. 15242.

⁴³ Cl. HAP, *Een 14e-eeuws Middelnederlands berijmd commentaar op het Hooglied. Kritische studie en uitgave van de tekst*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Louvain, 1975, p. 169-173.

⁴⁴ Uit dit manuscript werden c. 8 en 30 gepubliceerd door St. AXTERS, *Mystiek Brevier*, I. *Het Nederlandsche mystieke proza*, Antwerpen, 1944, resp. p. 275-276, nr. 78 en p. 25-29, nr. 9. De door St. Axters uitgegeven tekst correspondeert slechts gedeeltelijk met c. 8 in ons handschrift (f. 31r, r. 14-f. 33r, r. 11).

⁴⁵ De Middelnederlandse tekst volgt de Latijnse redactie (ed. J.-P. MIGNE, *Patrologia Latina*, CXCVI, Lutetiae Parisiorum, 1855, kol. 405-524) tamelijk op de voet: in ons manuscript ontbreken de proloog en c. 42 (een sequens n.a.v. Maria-Tenhemelopneming (ed. *Analecta hymnica medii aevi*, IX, Leipzig, 1890, p. 58, nr. 72) en beantwoorden c. 23, 24, 25, 26 aan een andere volgorde in de Latijnse tekst, resp. c. 26, 23, 24, 25.

de Twaalf Artikelen des Geloofs en achterin van de Drieëenheid met een verwijzing naar Augustinus' *De civitate Dei*.

BESCHR. – Papier; 197 + [1] bladen (f. 1-2 schutbladen, f. 1v-2r blank); blad en bladspiegel resp. 135 × 99 mm en 98 × 68 mm; één kolom; littera bastarda (twee handen: f. 3-102, f. 103-197 met wisselende ductus); einde 15de-begin 16de eeuw (volgens het watermerk, een hand uit mouw met vierbladige bloem op middenvinger, dateert het papier van ca. 1480-1490)⁴⁶. Tussen f. 5v-6r en 96v-97r werden in elke vouw de hoofdstuktitels ten behoeve van de rubricator aangebracht. Rode kapittelinitialen: – a. drie tot zes regels hoog met abstracte figuren (eendjes?, stervormige bloemen) en met randversiering hoofdzakelijk van bebladerde penranken die uitlopen op gele, rood aangestreepte, eikelvormige ornamenten met fijne in rood afgezette vertakkingen (f. 3r, 17v, 52r, 87r, 103r, 144v, 162r, 183r); – b. alsook tot drie regels hoog met in wit uitgespaard geometrisch penwerk hier en daar met groen ingekleurd voornamelijk binnen de letters op f. 9v (S in spiegelbeeld met bolle uiteinden), 30r (vier stervormige bloemen), 58v (o.m. twee dikkopjes?), 78r (kolven), 117r (een stervormige bloem), 152r (twee driehoeken met ingebogen zijden). Donkerbruin kalfsleren renaissance-rolstempelband in blinddruk op licht afgeschuinde houten borden (perkamenten dekbladen); rug (vier ribben) is gebarsten, zonder kapitaal en loshangend van het boekblok vanaf f. 172; de decoratie op voor- en achterplat vertoont rond een effen smal rechthoekig veld twee lijsten verdeeld in vakken met onderschriften, waarin gedecolleteerde vrouwenfiguren met loofwerk op hun hoofd in driekwart houding worden uitgebeeld⁴⁷: VENVS-figuren (pijl in de linkerhand met punt op de linker-schouder), IVDIT-figuren (halsketting met kruisje, zwaard in de rechterhand met zwaardpunt naar omhoog, waarschijnlijk in de linkerhand het hoofd van Holofernes), zichzelf doodstekende LVCRECIA-figuren, minzame meisjesfiguren (halsketting met kruisje, lelie in de rechterhand) waaronder het jaartal 1552 staat ingeprent; sporen van ontbrekende sloten (op het voorplat drie fijne koperen hechnagels). Uit het zeer waarschijnlijke verband tussen het eigendomsmerk *Sion* (einde 17de eeuw?) op f. 1r en het Zuidbrabants dialect (evenwel hier en daar Noordhollands gekleurd) waarin het handschrift werd geschreven, blijkt dat het heeft toebehoord aan het zusterklooster Sion te Lier, dat daar in 1468-1469 volgens de Derde Regel van St.-Franciscus werd gesticht; deze Lierse vrouwenpriorij was in voornoemd taalgebied het enige convent met die kloosternaam⁴⁸.

Neerl. 19 (olim 19). FRANCISCUS AMELRY, *Geestelijke brieven*. – West-Vlaanderen (Ieper, karmelietenklooster?), tussen 1551 en 1588.

Dit handschrift, zonder auteur en titel overgeleverd, bevat zeven geestelijke brieven, die een "luttel te kennen gheuen metter gratie gods: *wat de liefde gods can bedryuen*" (f. 44v). Ze zijn gericht aan "een vrouw, die blijkbaar in de wereld en in familieverband

⁴⁶ C. M. BRIQUET, *Les filigranes*, III, nr. 11417.

⁴⁷ Vgl. W. H. J. WEALE, *Bookbindings and Rubbings of Bindings in the National Art Library South Kensington Museum*, II. *Catalogue*, London, 1894, p. 275, nr. 744.

⁴⁸ A. BERGMANN, *Geschiedenis der Stad Lier*. Met platen naar teekeningen van J. B. DE WEERDT, Jubeluitgaaf, Antwerpen, 1935 (herdruk der uitgave van 1873), p. 118-120 (zie verder p. 657). *Circonscriptions ecclésiastiques: chapitres, abbayes, couvents en Belgique avant 1559. Cartes des diocèses, archidiaconés, doyennés et paroisses* par J. DEHARVENG; [*Cartes*] *des chapitres, abbayes, prieurés et couvents* par E. DE MOREAU, en collaboration avec A. DE GHEL-LINCK, Bruxelles, 1948, p. 487, 502 (Museum Lessianum. Section historique, 11).

meer. "Uitgaande van de decoratie, vooral in het Antwerpse handschrift, had De Vreese meer [dergelijke] handschriften gevonden (...). Aan deze werkwijze kleven enkele bezwaren, waarvan het voornaamste wel is dat De Vreese als uitgangspunt voor zijn onderzoek een handschrift heeft genomen waarvan het niet onomstotelijk vaststaat dat het, misschien afgezien van de band, ook werkelijk op de Agnietenberg is geproduceerd" (L.S. Wierda). Reypens integendeel — wellicht de Zuidnederlandse miniatuur voor ogen houdend — was van oordeel dat het handschrift, dat in contemporaine tijden heeft toebehoord aan het jezuietencollege te Gent, oorspronkelijk ook van deze omgeving stamde, meer bepaald van het Windesheimse vrouwenklooster Galilea; mogelijk werd de codex in de hervormingstijd naar het Noorden overgebracht te Zwolle in Sint-Agnietenberg (Archief Reypens). Alleszins de aanwezigheid van de H. Agnes, zoals reeds vermeld, als eerste vrouwelijke heilige in de litanie kan op een Agnietenbergse oorsprong wijzen; dit is een inhoudelijke vaststelling. [F.H.]

Moderne Devotie: figuren en facetten, o.l.v. A.J. GEURTS, Nijmegen, 1984, p. 16-18, 93-117. F. HENDRICKX, *De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen (Eerste deel)*, Miscellanea Neerlandica: opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, o.l.v. E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx, dl. 1, Leuven, 1987, p. 66-67 (met literaturopgave). L.S. WIERDA, *Handschriftenproductie op de Agnietenberg? Herwaardering van betekenis en omvang van een Oostnederlands scriptorium*, Zwols Historisch Jaarboek, 1988, p. 7-34. L.S. WIERDA, *Een bijzondere band met de Agnietenberg? Kanttekeningen bij een Noordoostnederlands scriptorium in de vijftiende eeuw*, Middeleeuwse handschriftenkunde in de Nederlanden 1988. Verslag van de Groningse Codicologendagen 28-29 april 1988, uitgegeven door Jos. M.M. Hermans, Grave, 1989, p. 309-316. R. VAN DIJK, *Het Getijdenboek van Geert Grote: terugblik en vooruitzicht*, Spiritualia Neerlandica: opstellen voor Dr. Albert Ampe S.J. hem door vakgenoten en vrienden aangeboden uit waardering voor zijn wetenschappelijk werk, o.l.v. E. Cockx-Indestege, J. Deschamps, F. Hendrickx & P. Verdeyen, Antwerpen, 1990, p. (456)-(494).

13. PSEUDO-RICHARD VAN SINT-VICTOR, *Explicatio in Cantica Cantorum*, Middelnederlandse vertaling. Brabant, ca. 1475-1500.

Papier (perkamenten dekbladen), (2) + 198 bladen (laatste blad onbeschreven), 135 x 99 mm, bladspiegel 98 x 68 mm, 22 regels (behalve f. 132-133: 21 regels); vier handen: alle littera bastarda (1ste: f. 3r^o-23v^o en f. 24v^o-102v^o, 2de: f. 103r^o-131v^o en f. 134r^o-197v^o), 3de: f. 24r^o, 4de: f. 132r^o-133v^o); zes watermerken: viermaal hand in mouw, tweemaal P met bloem, datering van verwante types bij Briquet ca. 1475-1500; enkele initialen met marginaal penwerk in rood, groen, geel en zwart. Donkerbruine kalfsleren renaissance-rolstempelband op houten platen; vrouwenfiguren (o.m. Venus, Judith, Lucrecia) in blinddruk in twee rechthoekige lijsten op voor- en achterplat, gedateerd in stempel 1552; rug gebarsten, sluitwerk verdwenen.

Afb. 3

UFSIA, Ruusbroecgenootschap, hs. Neerl. 9
(olim 16)

Deze aan Richard van St.-Victor († 1173) toegeschreven tekst, waarvan de Middelnederlandse versie in 31, de Latijnse in 22 handschriften geheel of gedeeltelijk is overgeleverd, geeft in 40 hoofdstukken een commentaar bij

ift, had
 rkwijze
 als uit-
 het niet
 erkelijk
 deel —
 oordeel
 aan het
 e, meer
 verd de
 in Sint-
 Agnes,
 op een
 [F.H.]

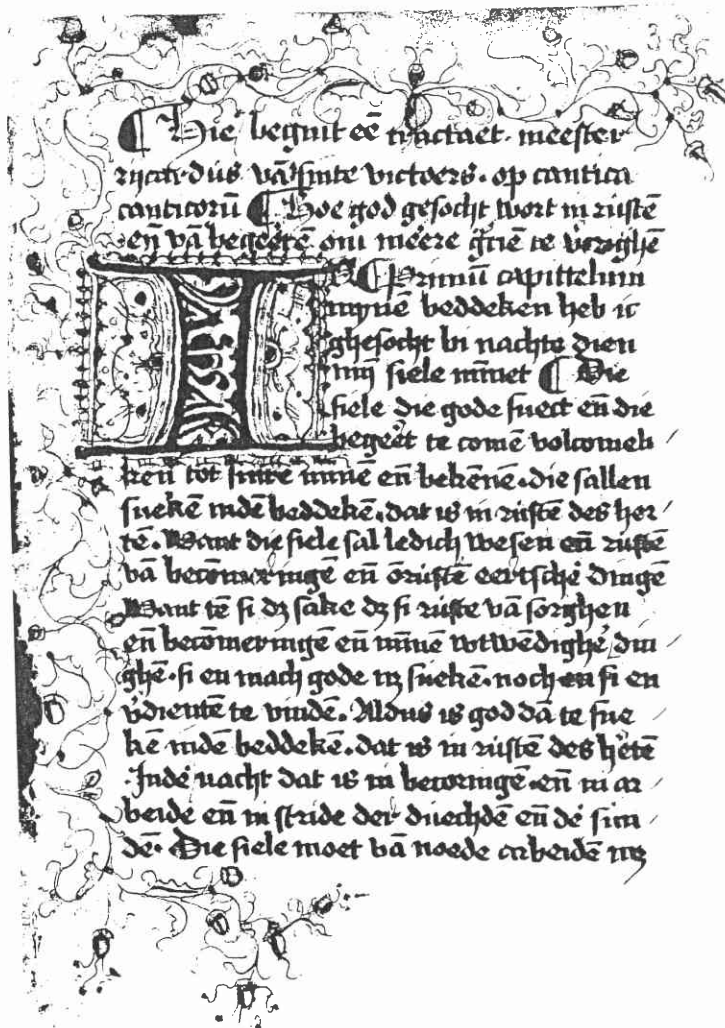
, 93-117.
 Antwer-
 gelegenheid
 en, 1987,
 tenberg?
 Historisch
 Kantteke-
 se hand-
 3-29 april
 Iet Getij-
 voor Dr.
 in weten-
 yen, Ant-

icorum,

: 99 mm,
 ttera bas-
 : f. 24r^o,
 em, date-
 nwerk in
 ten plat-
 lijsten op

. Neerl. 9
 (olim 16)

van de
 heel of
 taar bij

Afb. 3 (cat. 13)

Hooglied 3,1 tot en met 5,17. Elk hoofdstuk behandelt een vers(deel) waarbij de verhouding tussen bruid en bruidegom op allegorische wijze overwegend wordt geduid als de verhouding tussen de minnende ziel en God. Al meteen bij aanvang van het eerste hoofdstuk wordt de mogelijke beleving van deze verhouding duidelijk beschreven: *Die siele die gode suect ende die begeert te comen volcomeliken tot sinre minnen ende bekennen, die sallen (= sal hem) sueken inden beddeken, dat is in rusten des herten* (f. 3r^o).

Het commentaar staat o.m. onder invloed van Gregorius de Grote († 604) en is zeker mede geïnspireerd door de beroemde preken over het Hooglied van Bernardus van Clairvaux († 1153), wiens commentaar, door de dood afgebroken, eindigt bij Hooglied 3,1. Dat is juist de plaats waar het commentaar van Ps.-Richard begint; zoals ook de preken van Gilbertus van Hoyland († 1172) bij deze plaats aanvangen (en evenmin verder gaan dan hoofdstuk 5,17).

De studie van dit commentaar heeft zich bijna uitsluitend geconcentreerd op de auteurskwestie. Fr. Ohly geeft vele argumenten tegen het auteurschap van Richard, en hoewel deze niet alle steekhoudend zijn, is het waarschijnlijk terecht dat Châtillon ertoe besluit de *Explicatio in Cantica Cantorum* bij de werken te plaatsen waarvan Richards auteurschap wordt verworpen. De belangrijkste argumenten contra zijn: stijl en bepaalde inhoudelijke accenten wijken te zeer af van het overige werk van Richard; er zijn geen echt oude manuscripten met de Latijnse tekst (in feite niet ouder dan de late 14de of vroege 15de eeuw); middeleeuwse tekst-catalogi noemen het werk niet. Een argument dat nog niet werd genoemd is het feit dat met uitzondering van handschriften in Londen en Parijs alle codices afkomstig zijn uit de Nederlanden en Duitsland.

Hoofdstuk VI van de *Explicatio* is bewerkt in de *10de brief van Hadewijch* en het *41ste Limburgse Sermoen*, en speelt daardoor een rol in de controverse die omtrent deze teksten heeft gewoed. Vanwege deze invloed moet de tekst uit de eerste helft van de 13de eeuw stammen, ook al geeft de handschriftelijke overlevering geen aanleiding tot een vermoeden in die richting.

Over het onderhavige handschrift dient nog gezegd dat op f. 1r^o de eigendomsaanduiding *Sion* voorkomt. De hand waarin dit is geschreven is niet contemporain. Mogelijk is het handschrift in het bezit geweest van een klooster genaamd Sion. Dit zou, in de Brabantse regio, het franciscanessenklooster in Lier kunnen zijn.

Het handschrift vertoont een opmerkelijke gelijkens met hs. Amsterdam, Bibliotheek der Vrije Universiteit, XV.05500, dat waarschijnlijk afkomstig is uit het wilhelmietenklooster Baseldonck bij 's-Hertogenbosch. De taal is dezelfde: Brabants (in het geval van het *Explicatio*-handschrift met vele Noord-Nederlandse woorden); de decoratie is quasi-identiek (randversieringen in rood, groen, geel en zwart, waarbij vooral de eikels en bladeren opvallen);

bijna gelijke grootte van de handschriften; gelijk aantal regels per bladzijde; bijzonderheden van schrift en spelling (*hebñ* voor hebben, de schrijfwijze van de *r*); mogelijk een tweetal gelijke watermerken; samengesteld in overwegend quinternen. Zou dit handschrift daarom ook afkomstig uit Baseldonck bij 's-Hertogenbosch kunnen zijn? [K.S.]

F. OHLY, *Hohelied-Studien: Grundzüge einer Geschichte der Hoheliedauslegung des Abendlandes bis um 1200*, Wiesbaden, 1958. G. DE BAERE, *Jan van Ruusbroec, Vanden Seven Sloten: overlevering, kritische uitgave, inhoud*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift, dln. 1-2 (in 1 bd.), Leuven, 1976, p. 36-48 (betreft het bovengenoemde Amsterdamse handschrift). F. HENDRICKX, *De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen (Eerste deel)*, Opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, o.l.v. E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx, dl. 1, Leuven, 1987, p. 92-92 (met literatuur-opgave). J. CHÂTILLON, *Richard de Saint-Victor*, Dictionnaire de Spiritualité, 13, 1988, kol. 593-654. J.W.M. SCHELLEKENS, *De betwisting van Richard van St.-Victors auteurschap der "Expositio in Cantica Cantorum" beschouwd vanuit de handschriften en Hadewijch*, Ons Geestelijk Erf, 64, 1990, p. 107-129.

14. *Een goede oefeninghe vanden leuen ons heren ihesu cristi (Hier beghint).*
Leiden, Hugo Janszoon van Woerden, 1498. 8°, (208) f., grav. ingekleurd.

Gefolieerd met potlood door een moderne hand, exclusief het voorste en achterste schutblad (f. 184 tweemaal). Oude perkamenten splitselband met omgezette randen, platkernen van karton, aan de rugkop tussen twee paar lijnen handgeschreven titel in inkt: LEUEN | ONS HEREN | IHESU CHRISTI. In de bovenmarge van f. 1r° de 19de-eeuwse notities: "D.P.N." (Deo Patri Nostro?, in het midden) en "N 65" (in de rechterhoek); laatstgenoemde, ogenschijnlijk een bewaarnummer, staat ook op de recto-zijde van het voorste schutblad in de rechterbovenhoek.

UFSIA, Ruusbroecgenootschap, L.P. 16

Met dit anoniem overgeleverde Jezus-Leven betreden we het zeer complexe domein van de Middelnederlandse redacties der Levens van Jezus. Het is in dit bestek onmogelijk de plaats van deze *Goede oefeninghe...* in de teksttraditie van die Levens juist te bepalen. We kunnen slechts enkele richtlijnen uitschrijven om eventueel diepgaander onderzoek op weg te helpen.

De proloog komt ons bekend voor: "Dits die prologe ons liefs heren leuen O mensche ist datin begeerste volcomelic ghesuuert te werden van sonden ende ghebreken (...). Daer om minne xpistum volge ihesum omhelse den gecruisten Amen" (f. 2r°-v°). Hij is een vertaling van de 'praefatio' op Thomas a Kempis' can.a. († 1471) *De vita et beneficiis Salvatoris Iesu Christi devotissimae meditationes cum gratiarum actione* (ed. M.J. Pohl, *Thomae Hemerken a Kempis, Opera omnia*, dl. 5, Freiburg in Br., 1902, p. 3). Ondertussen is het duidelijk geworden dat dit een Jezus-Leven in gebeden is. Inderdaad voor elke weekdag op de vastgestelde getijden, van de metten tot de completeen, met ingang van maandag werd een oefening uitgeschreven: *Hier in desen boec salmen vinden een salige geestelike oefeninge vanden alre heilichsten leuen ons liefs heeren ihesu xpisti vanden beginne totter passien toe.*